

Dana-Mihaela Zamfir, Andreea Dinică

OBSERVAȚII PRIVIND ORIGINEA ȘI ISTORIA FOLOSIRII ADJECTIVULUI *OBRAZNIC* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Cercetarea de față urmărește începuturile folosirii adjectivului *obraznic* în limba română, în relația lui cu substantivul ușor recognoscibil în structura lui lexicală: *obraz*.

Atât substantivul, cât și formantul *-nic*, sunt, după cum bine se știe, elemente de origine slavă în limba română. De asemenea, atât substantivul, cât și derivatul cu sufixul *-никъ*, existau în slava veche: *ОБРАЗЪ* μορφή forma; figura; species; similitudo; imago; character; facies; persona; rum. *obraz* facies LPSGL 473¹; spre deosebire de situația din română, derivatul *ОБРАЗНИКЪ* era în slavă un substantiv masculin, pe care Miklosich îl glosează ἱστορικός *historicus* LPSGL 473¹. Glosarea pe care o dă Miklosich pentru substantivul *ОБРАЗНИКЪ* arată – pe lângă o legătură semantică lipsită de transparentă cu propria lui bază în slavă – că nu pare să existe vreo continuitate între el și adjectivul românesc și că, așa cum apare în cele mai multe dicționare românești, *obraznic* este derivat în românește de la *obraz*; așa cum vom vedea, derivatul s-a format în legătură cu unul singur dintre multele sensuri pe care le-a avut *obraz* în limba română veche (cf. DLR s.v.) și în care se regăsește polisemantismul cuvântului slav (v. mai sus; mențiunea lui Miklosich „rum. *obraz* facies” simplifică istoria cuvântului *obraz* în limba română, reducând-o la sinonimia aproximativă cu *față*).

Cuvântul *ОБРАЗЪ* era în slavă un derivat cu prefixul *об-* de la o bază *-раз*, înrudită neîndoielnic cu verbul *рѣзати* τέμνειν, κόπτειν secare LPSGL 811² (cf. RHSJ 448 ș.u.: *obraz* < *ob-* + *-raz*, partea a doua fiind o formă legată de verbul *rezati* – propriu „a tăia”, de unde „a ciopli, a grava” –, așa încât, din însumarea sensurilor celor două componente etimologice, substantivul se definește ca „ceea ce este înfățișat”; de aici sensurile „chip, imagine”, existente în toate limbile slave; *obraz* se explică prin prefixare pe baza unei forme legate de verbul *řezati* „a tăia, a croi” ESJČS 332²). Ca substantiv deverbativ, *ОБРАЗЪ* a avut în mod firesc un sens primar abstract, așa cum se vede și din echivalările lui Miklosich.

1. Cuvântul *obraz* în limba română veche. Atestările lui *obraz* în textele vechi românești dovedesc, în principiu, o preluare a tuturor sensurilor pe care le avea substantivul *ОБРАЗЪ* în slava veche; desigur că această imagine se datorează în mare măsură faptului că cele mai multe texte sunt traduceri din slavă, iar cuvântul românesc a înlocuit cuvântul slav omoform, indiferent de sensul pe care îl avea acesta în original. Sensurile „formă, figură; imagine, icoană” pot fi considerate

LR, LXVI, nr. 4, p. 541–561, București, 2017

sensuri eminamente culte în română; ceea ce este însă de reținut, în legătură cu problema centrală a cercetării noastre, este faptul că, în timp ce împrumutul vechi slav *obraz* a circulat în cultura românească veche cu diversele sensuri pe care le avea corespondentul său slav în textele slavone, derivatul românesc *obraznic* nu apare niciodată cu sensul înregistrat de Miklosich (ОБРАЗНИКЪ ІСТОРИКОС historicus) – fiind astfel evident că avem de-a face cu un cuvânt format în românește pe baza unuia dintre sensurile „populare” (în sensul de necărturăresc, larg răspândit și viabil în limbă) ale lui *obraz*.

1.1. Sensuri livești

1.1.1. *Obraz* „formă, figură, desen; icoană”. Sensul cu care *образъ* apare în textele slave vechi, așa cum îl definește Miklosich *l.c.*, a fost, cum am arătat mai sus, un sens cult în română. Deși folosirea lui *obraz* cu acest sens nu se limitează neapărat la textele traduse din slavă – cuvântul poate să apară cu acest sens chiar și în anumite documente originale, cum este Catastiful mănăstirii Galata (1588; DÎR LXXII), v. mai jos –, ocurențele lui aparțin domeniului cărturăresc, în care această folosire este determinată neîndoiește de contactul susținut cu limba de cult din Țările Române. *Obraz* poate să apară într-o listă de obiecte de cult pentru a desemna anumite detalii decorative:

1 obraz de sârma cu 4 canafi DÎR LXXII 6^v:4–5; *2 poale ce stau Cn tindă ctre stâlpi de adămască cu obrazze*. DÎR LXXII 7^r:3–5 de jos; *3 stihare de adamască cu obrazze și cu floare*. DÎR LXXII 8^v:1–3; *1 stihar de adamască cu obrazze albe și mohorătă*. DÎR LXXII 8^v:7–9

sau poate să desemneze icoana creștină, cum se întâmplă în *Cronograful* lui Mihail Moxa, în porțiunea referitoare la începuturile iconoclasmului:

tu leapădă icoanele deC besearecă și rade obrazzele de pre ziduri și opreaște oamenii să nu se Cchine lor. Moxa 379 [327–328]:27–28

Este, în principiu, greu de decis dacă sensul mai larg de „reprezentare a unei fețe omenești” este o particularizare a sensului „imago” sau a sensului popular „partea anterioară a capului omenesc; față”; în orice caz, folosirea lui *obraz* în contexte cărora le este specific, în româna actuală, împrumutul maghiar *chip*¹ (el însuși un sinonim parțial al lui *față*), este frecventă în textele vechi românești:

¹ Cuvântul maghiar *kép* este el însuși un cuvânt polisemantic – având, ca și sl. *obrazŭ*, atât sensul concret „față, expresie a feței”, cât și sensurile abstracte „formă; imagine; reprezentare; apariție; simbol” (EWU 730²) – ceea ce explică folosirea lui în română deopotrivă ca sinonim al lui *față* și ca termen abstract, gramaticalizat în locuțiuni care exprimă modalitatea (*în ce chip* „cum”, *în chip de* „ca”) și identitatea (*într-un chip*, *în același chip* „la fel, asemenea”).

Iară ei aduseră Lui um ban șă grei lor: a cui obraz acesta șă scriptura

ES 85^v:1 de jos – 86^r:4 (sl. *чїи образъ съи написанїе*)

Și alergă Alexandru la stâlp și văzu pe stâlp obraz de om Alex. 1^r

Pe baza acestui sens al lui *obraz* a fost creat, după toate aparențele, derivatul *obrazui* „a reprezenta, a înfățișa”, care supraviețuiește până în epoca premodernă; Budai-Deleanu, de exemplu, îl folosește de câteva ori în notele atribuite erudiților fictivi care comentează versurile Țiganiadei – de exemplu, în nota la strofa 14 din Cântul I al Țiganiadei („Sătano, de nu mi-ai fi părintel/ Și de n-aș fi-întii născută ție/ Când căzuși din ceriu, dacă ții minte,/ Mă-avu cu tine-oarba Zavistie!...”):

Trebuie a ști că poeticul vrând să obrazuiască mai chiar și poeticește lucrul, prin Sătana înțalege pre cel mai întii duh necurat care mai nainte de osândire fusese arhanghel și, precum să zice la cărțile besericești, să numea Luceâfer, adecă purtătoriu de lumină...

sau în nota la strofa 95 din Cântul al VII-lea:

Aici va să obrazuiască poetul bătaia duhurilor curate și a celor necurate și zice că îngerii cu sabii de pară bătea pe draci, iar tunurile vărsa foc nestins pre dânșii.

Există, de asemenea, în limba română veche situații în care *obraz* este folosit, ca și etimonul său slav, într-un tip de ambivalență pe care l-a păstrat, ca o trăsătură viabilă, împrumutul maghiar *chip* – la care sensul „față” (pe care îl are în comun cu *obraz*) coexistă cu sensul abstract „mod, fel”:

Cu ce obraz pohteaste cerbul la izvoarăle apelor. PH 35^v:3–4 (ps. XLI, 2: PS Cn ce *chipu* deșiră cerrbul la izvoarrele apelor. 130:1–2 de jos; CP C ce *chip* jeluiaste cerbul la izvoarăle apelor 77^r:3–5 – sl. *Имже УБРАЗУМ ЖЕЛАЕТЪ ЕЛЕНЪ НА ИСТОЧНИКЪ БУДНЬИЪ*; lat. *quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*)

Comparată cu versiunea din PS și CP, opțiunea de traducere din PH pare o redare automată, ceea ce este un indice în că plus folosirea lui *obraz* în sensurile din această serie („image; reprezentare; mod”) constituie un element eminent livresc în limba română veche; se vede clar că, încă din epoca celor mai vechi traduceri, unii traducători ocoleau redarea sl. *образъ*, în acest tip de contexte, prin cuvântul românesc omofon.

Același tip de întrebuintare ar putea să existe în câteva dintre ocurențele lui *obraz* din DÎR LXXII (v. mai sus), unde tranziția de la sensul „image decorativă” la sensul „mod, fel” este sugerată de combinarea cu prepoziția *întu* urmată de demonstrativul de identitate (context tipic în care substantivul sinonim *chip* își pierde sensul concret, gramaticalizându-se cu sensul „identic, asemenea”):

4 poale iarăși Ctr-acelaș **obraz**. DÎR LXXII 10^r:1–2; 1 tratapod iară Ctr-acele **obraz**e. DÎR LXXII 10^r:3–4; 1 procovețe iar ▲ Ctr-acele **obraz**⟨e⟩. DÎR LXXII 10^r:6–7 (3 suprascris la sfârșitul r. 7)

(Faptul că *obraz* apare, totuși, în aceste combinații și în forma de plural lasă deschisă posibilitatea interpretării în sensul concret „desen, model”: „tot cu același model/într-acele modele”.)

În legătură cu întrebuițările enumerate mai sus – ca și cu cele ce vor fi exemplificate sub **1.1.2.** – trebuie spus că echivalența (aproape) perfectă a lui *obraz* cu împrumutul maghiar *chip* este într-adevăr un mod sintetic de a caracteriza poziția lui *obraz* în lexicul limbii române vechi; deosebirea dintre ele constă în faptul că *obraz* poate comuta cu *chip* în toate întrebuițările de sub **1.1.** – dar, așa cum se va vedea, relația este deficitară în ceea ce privește întrebuițările viabile ale lui *obraz* (**1.2.**): sinonimia *chip* – *față* – *obraz* încetează în punctul în care *față* și *obraz* pot fi folosite într-un sens „fizic” (*a se spăla pre față/obraz*; *a lovi preste față/obraz*; *a curge lacrămele pre față/obraz*) – contexte în care folosirea lui *chip* este imposibilă² în română.

În această relație ternară, *obraz* pare să ocupe o poziție de mijloc – având, pe de o parte, posibilitatea de a fi folosit cu sensurile abstracte cu care este folosit *chip* și, pe de altă parte, posibilitatea de a fi folosit cu sensurile concrete cu care este folosit *față*. Relația este foarte simetrică prin faptul că termenii extremi sunt deficitari: cel împrumutat în sfera concretului, cel moștenit în sfera abstractului. Folosirea celor trei termeni în pasajul în care Varlaam explică deosebirea dintre icoană ca obiect și icoană ca reprezentare a unei ființe nu pare întâmplătoare; ea este o foarte fericită ilustrare a organizării acestui câmp semantic:

... după cum dzice ap⟨o⟩s⟨l Pavel cătră corinteani: „Știm că bodzul nu iaste nemică C lume”, iară icoana iaste **chipul unii feațe adevărate ce-au fost oarecând C lume. Bodzul are Cchinăciunea sa, iară icoana are Cchinăciunea celuia ce-i scris pre icoană. Bodzului să Cchină ca lui D⟨u⟩mnedzeu, iară icoanei să Cchină **obrazului** celuia ce-i Cchipuit pre icoană. Răsp. 24^r:3–11**

Echivalența *obraz* – *chip* se manifestă deseori în sintagme cu prepoziția *pre*, aproape fixe (relative la crearea omului după modelul divin); se poate întâmpla chiar ca cei doi termeni să fie coocurenți:

*Dară cu câtu e mai tare pre viața și pre hrana noastră, carei sântem pre **obrazul** lui făcuți și mai scumpi decât pasările înaintea lu Dumnezeu? CC₁ 69 (59^r):25–26*

² Cf. DA s.v. *chip*, 371² ș.u., unde, în paragraful 6° („Concretizat”) din setul I de sensuri („Cu sens concret”), sunt înregistrate numai exemple în care sensul – definit sinonimic: „Față, obraz, figură” – este acela de față ca imagine (= ansamblu de trăsături fizionomice).

Ce se milosârdi Dumnezeu cu inema sa drept oamenii săi, pre carei era făcuți pre obrazul său și pre podobie. CC₁ 116 (135^f):14–15 de jos
Că așa iaste scris: „Făcu Dumnezeu omul pre obrazul său, pre obrazul lu Dumnezeu făcu pre ei bărbat și muiare; și blagoslovi Dumnezeu ei și zise lor...” CC₁ 197 (262^v):9–11 de jos.

Numai sânгур amărătul om ce-i făcut pre obrazul și pre chipul tvorețului său. Caz. I. Predosl. II^f

până ce aduce pre om de-l schimbă din viața lui cea păcătoasă și-l tocmeaște de-l face pre chipul și pre obrazul lui Dumnedzău. Caz. I. 203^f

În sintagme cu prepoziția *în*, *obraz* are sensul de „ipostază” – tip rămas viabil în varianta cu *chip* (*în chip de* „sub forma/în ipostaza de”):

că venitul lui dentâiu au fost smerit, în obrazul robului pățit-au ocară și rușine, fost-au netare, alții pre el au judecat și l-au osândit pre moarte. Iară venitul lui adoara fi-va înălțat în obraz împăratului împăraților și județul tuturoră, cu slavă și cu tăria ceriului ... CC₁ 140 (175^f):4–7

Un sens foarte special, cu care *obraz* apare frecvent în vechile scrieri bisericești românești, este acela de „ipostază a Sf. Treimi”:

noao să ne folosească ș[i să] ne speale păcatele noastre cu s[fân]t sângele lui. Ceasta fea[ce] Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, Dumnezeu, derepce trei obraze. CC₁ 210 (C 286^f):13–15*

Într-aceaste trei obraze ale Sfintei Troițe ne botezăm și într-aceastea sântem datori să murim, adecă în Tatăl, și în Fiul, și în Duhul Sfânt. Mărg. 153^f

1.1.2. Obraz „exemplu”. Un sens livresc din seria sensurilor abstracte enumerate de Miklosich pentru etimonul slav este atestat în cele trei ocurențe ale lui *obraz* din *Codicele Voronețean*:

Obrazu preemiți, frații miei, a chinul<u>și celuia rreul<u>și și a rrebdarieei ceia luCgiei a pror<o>cilor. CV 67^f:7–8 (Iacob V, 10: lat. exemplum, gr. ὑπόδειγμα)

Derepce și<i> H<risto>s chinui după noi. Voao lăsă obrazu cum se slediți urrmelor lui CV 75^f:1–3 de jos (I Petru II, 21: lat. exemplum, gr. ὑπογραμμόν)

... și nu ca ceia ce despuCru C rrându, ce obrazu fiindu turrmeei celuia ce se-au ivitu al păstoriloru Cncepătoriu. CV 81^v:2–5 de jos (I Petru V, 3–4: lat. forma, gr. τύποι).

Acest sens se regăsește în *obrazire* „representare; similitudine” – formă care are structura infinitivului lung al unui verb ce poate fi considerat împrumut direct

din sl. **ОБРАЗИТИ** (con)formare LPSGL 473¹ –, atestat în *Codicele Voronețean* (unde sensul este „analogie”: gr. *ἀντίτυπον*, lat. *antitypum*):

c dzilele lu Noe cându dura corabiia cea ce Ctru ia puținei, acea gice 8, suflele mântuiră-se de apă. Cea ce cu a ei obrazire acmu și noi mântu-nă-vremu. CV 78^f:5–10 (I Petru III, 20–21).

La acest cuvânt recurge, la sfârșitul secolului al XVII-lea, și Teodor Corbea, introducându-l în seria echivalărilor termenilor latinești *formatura* și *idea*, alături de neologismele *furmă/formăluitură* și *înfișurare*:

formatura, g.f. formăluitură, obrăzâre, înfișurare. TC 118^f

idea, g.f. furma vreaunui lucru după răsărare sau obrăzâre, obraz. TC 140^f

După cum se vede, Corbea pune alături de infinitivul lung *obrazâre*, un abstract, și cuvântul de bază *obraz*, folosindu-l într-un mod foarte asemănător cu cel care apărea în CV. Interpretarea cea mai verosimilă a unei asemenea folosiri a lui *obraz*, către începutul secolului al XVIII-lea, este că autorul dicționarului va fi avut conștiința unei tradiții a redării în românește a noțiunii respective, pe care o va fi adoptat alături de soluția introducerii neologismului.

1.2. Sensuri „populare”. Caracteristica cea mai proeminentă a folosirii lui *obraz* în limba română veche este amploarea relației sinonimice în care el intră cu termenul moștenit *față* și în virtutea căreia aceste două cuvinte sunt comutabile în cele mai multe contexte. Imposibilitatea comutării lor se reduce, în esență, la situațiile în care *față* este abstractizat, în sensul de pierdere a referinței la „partea dinainte a capului omenesc” (DA) și de reducere la sensuri abstracte, în întrebunțări în care substantivul este gramaticalizat (cf. DA 80² ș.u.); din astfel de contexte este exclus *obraz*³.

În afara cazurilor de gramaticalizare, relația dintre *obraz* și *față* se caracterizează ca o relație de sinonimie și nu de hiponimie, ca în limba română literară actuală

³ Unul dintre cele mai frecvente tipuri de gramaticalizare este în româna veche locuțiunea adverbială *de față* „în prezență”, atestată pe scară largă în documente, în formulele juridice *a fi de față* „a fi prezent, a fi martor” (ex. *Iar cîndu au mărturisit popa Bilăi de acel uric, înaintea noastră, mulți boiari mari au fost de față.* DRH. A XXIII/238, 283:11–12; *Deci o au ales [moșia] de cătră Nan postelnic ot Doicești și de cătră fiu-său, Tuduru comis și de cătră Dumitrașco postelnic cu frații lui și de cătră barați, fiind și ei de față.* DRH. B XXXV/76, 96:20–22), *a veni de față* „a se prezenta” (*Iar acești vânzători ce scriu mai sus, ei au venit toți de față naintea domnișii mele în divan ...* DRH. B XXXI/174, 199:3–4), *a se pări de față* „a se judeca în divan” (*au venit Necula iuzbașa aici, naintea domnișii mele, la divan, de s-au pârât de față cu Merăușă, ginerele popei Stoicăi.* DRH. B XXXV/11, 14:6–7) și formula de convocare domnească la eventuale contestații *să vie să stea de față* „să se prezinte” (*iar ficioșilor Gerului de le va păire cu strâmbul să vie să stea de față înaintea domnișii mele și să-și aducă și direasele* DRH. A XXV/69, 70:4–5; *Iar de vor avea vreo treabă cu moșia Puiului, să vie să stea de față înaintea domniei mele.* DRH. A XXV/158, 172:5–6). Formulele de acest tip se întâlnesc la tot pasul în documentele din ambele principate; sintagma adverbială *de față* apare, izolat, și în afara lor, dar substituirea lui *față* este imposibilă pretutindeni.

(unde intensiunea lui *obraz* este inclusă în intensiunea lui *față*: „fiecare dintre cele două părți laterale ale feței; pielea care acoperă aceste părți”. DEX). Restrângerea sensului lui *obraz* de la „față”, așa cum îl definesc până târziu dicționarele românești (ex. „Partea anterioară a capului omului, unde se află fruntea, ochii, nasul, gura, bărbia și bucele” CADE; „Partea anterioară a capului omenesc (rar a capului animalelor); față, figură, chip” DLR), la „parte a feței” este un fenomen neîncheiat în română; anchetele dialectale arată că *obraz* are sensul nerestrâns „față” într-o mare parte a dacoromânei, cuprinzând cea mai mare parte a Transilvaniei, jumătatea nordică a Banatului și nordul Maramureșului⁴.

1.2.1. *Obraz* „față”. Încă de la cele mai vechi texte românești, *obraz* apare folosit – cel mai adesea la singular, dar uneori și la plural –, ca un echivalent al lui *față*, așa cum îl definesc încă anumite dicționare de la începutul secolului XX, v. mai sus). Este extrem de interesant de notat că – așa cum se poate cu ușurință vedea în textele vechi românești care au circulat în versiuni bilingve – în timp ce *obraz* cu sensurile livrești prezentate sub 1.1. traduce sl. *образъ*, *obraz* folosit ca echivalent al lui *față* traduce sl. *лице* „față”:

Tu iară când posteșt unge capul teu șă obrazul teu spală. ES 11^v:12–15
(sl. *илицесвоеоуми*)

Nu fiș ca fățarnici săturându-se șă ungând obrazele lor cum se se arate ominilor că au postit. ES 11^v:5–10 (sl. *помрачажтболицавоа*)

Șă luci obrazul lui ca sorele. ES 61^f:11–12 (sl. *лицеого*)

Căzură pre obrazele sale șă spareară-sea forte. ES 61^v:10–12
(sl. *падошаналицисвоемъ*)

Nece calț dupo obraze ominilor „nici nu te uiți la fețele oamenilor”.
ES 85^v:9–11 (sl. *налице ч(ъ)л(объ)квм*)

Unul deC ceia ce sta nainte, o slugă, lovi prespre obraz Ixsuș. CT 227^v:2–9

Ultimul exemplu transcris reprezintă singurul caz din CT de folosire a lui *obraz* ca sinonim al lui *față*; în restul textului, noțiunea de „parte dinainte a capului omenesc” este exprimată exclusiv prin cuvântul *față*, care însumează 27 de ocurențe: toate pasajele care au *obraz* în ES apar în CT cu *față*, ex. *nu fiși ca acoperiții ce se Ctristeează strămutează fața sa ca să se ivească oamenilor că se postesc... Tu cându te postești unge capul tău și fața ta o lă* 10^v:7–13.

⁴ Hărțile 68 FAȚĂ «visage» și 70 OBRAZ «joue» din ALRR. *Sinteză*, vol. I, arată că nu e vorba de o confuzie a celor două cuvinte: în timp ce h. 70 este relativ unitară – în sensul că la întrebarea pusă pentru a obține termenul care desemnează părțile laterale și cărnose ale feței s-a răspuns aproape invariabil cu *obraz* (cu excepția unei mici arii relativ compacte în jumătatea nordică a Banatului) –, h. 68 arată că ceea ce dicționarele numesc „partea dinainte a capului omenesc” este numită *obraz* în ceea mai mare parte a ariei vestice și *față* în Muntenia, Oltenia, Dobrogea și Moldova; cu alte cuvinte, în afara teritoriului principatelor istorice Moldova și Țara Românească, *obraz* continuă să însemne atât «joue» (ca în limba română literară actuală), cât și «visage» (ca în limba română veche).

Deși o asemenea situație pare să sugereze că opoziția dialectală actuală (v. nota 2) se conturează încă din perioada veche a limbii române, cuvântul *obraz* este folosit până târziu cu sensul „față” în Muntenia:

scrie Evanghelistul Matei, grăind: „Iară unii îl bătea peste obraz, grăind...”. CÎ 48^r

zise Avram cătră Sara fâmeaia lui, cunosc eu cum fâmeae frumoasă ești la obraz tu. BB 8²:19–20

Și spălându-se pe obraz eșind afară să conteni. BB 33¹:13–14 de jos – și spălându-se la obraz, se conteni de plâns în ms. rom. 4389

atât s-au schimbat că obrazul lui strălucea ca soarele și veșmintele lui era albe ca zăpada. Iară asămănarea aceasta a obrazului cu soarele și a veșmintelor cu zăpada, nu doară pentru aceia să asămănează cum că nu ar fi lucit obrazul lui decât soarele ...Did. 9^r

Iar Ștefan vodă n-au dat nici un ban nimului, ci au rămas toți cu lacrămile pe obraz. AB 348:13–14 de jos.

Relația de echivalență cu *față* se plasează atât la nivelul sensului „fizic” (v. mai sus, 1.1.1., precizările în legătură cu triada *față – obraz – chip*), cât și la acela mai larg de „înfățișare”:

Cum au scris Pavel apostol, k Galat, 199: „Nu căuta nici pre veșminte, nici pre obraz, nici locul, nici barba mare, cărunță <a> cuiva, ce caută ce grăiaște”. CC₁ 66 (54^r):23–25

Această echivalență permite substituirea în sintagme care au deja, în secolul al XVI-lea, statutul unor locuțiuni (cum ar fi *a arunca în față* „a reproșa”):

Și în ceastă pildă caută pre cel fecior lotru și tare greșit cu câtă dragoste și cu veselie priimi pre el, nu aruncă lui pre obraz c-au greșit mai denainte. CC₁ 138 (172^r–172^v):23–25

Lăsăm în afara examenului nostru evoluțiile semantice cu resort metonimic „față” > „persoană” > „rang, poziție socială” [specific(ă) unei persoane]; din echivalările lui Miklosich (persona; v. mai sus) reiese că acest transfer metonimic este atestat încă din slava veche.

1.2.2. *Obraz* legat de noțiunea de „rușine”. De sinonimia dintre *obraz* și *față* ca forme de desemnare nediferențiată a ceea ce dicționarele numesc „partea anterioară a capului omenesc” se leagă folosirea lui *obraz* (eventual și a lui *față*, deși termenul predominant în exprimarea acestei nuanțe pare a fi, dacă nu dintru început, cel puțin pe măsura înaintării în timp, *obraz*) în legătură cu exteriorizarea sentimentului de rușine:

Acuperi rușinrea fața mea. Striîn fuiu fraților miei. PH 57^v:2 de jos – 58^r:1 – *coperi rușire fața me*. PS 207:9–10 – *coperi rușinea fața mea*. CP 125^r:11 (la fel în celelalte psaltiri coresiene; sl. *покрысрамоталице мое*)

Încă din secolul al XVI-lea, *obraz* apare în structuri privative pentru a exprima, în retorica omiliilor, opoziția dintre cuviință și necuviință:

Iară cealea ce ne par noao că-s mai fără-de-cinste den nodurile trupului a fi acestora, mai multă cinste le adaugem, și cealea ce sânt fără-de-obraz den trupurile noastre, mai multă cinste au. CC₂ 381

Cu timpul, sensurile din seria „necuviință/necinste/rușine” încep să fie exprimate aproape regulat prin folosirea cuvântului *obraz* (asociat cu un cuvânt din familia lexicală a lui *rușine* sau, mai rar, cu alte cuvinte din câmpul semantic „degradare”). Către sfârșitul secolului al XVII-lea și în cursul celui următor, contextele de acest tip se întâlnesc destul de frecvent în texte de diferite tipuri, începând de la învățăături duhovnicești, continuând cu narațiunile istorice și ajungând la textele beletristice:

a. „rușine”

Jale la inimă și rușine în obraz. FD 501^v

că s-au smerit slava lor și rușinea obrazului lor împotrivă stătu lor, iară păcatul lor ca sodomilor îl strigară și-l descoperiră. Par. II 10^v

Și s-or spăimânta bătrânii și durori îi vor cuprinde ca de femeie când naște; și să vor becisnici unul cătr-alalt și s-or umili și obrazul în văpaie și l-or muta. Par. II 31^v

am pus obrazul meu ca o vârtoasă piatră ș-am cunoscut că nu m-oi rușina, că să apropie cela ce mă feace drept. Par. III 40^f

Iară acum creștinii noștri atâta stau împotriva lui Dumnezeu, cât îl fac și mincinos și sfânta Scriptură zic că sânt basme și aflări omenești. Și zic: dară cum voi să iubesc pre vecinul meu, că-mi iaste vrăjmaș? De vreme ce zici că-ț iaste vrăjmaș, nu te numi creștin; ce zi că ești un păgân și un om fărădelege și fără de obraz. Did. 50^f

un obraz ce nu știe a să rușina. Ist. ier. 38:10–11 de jos

Deci unii de mânie și de năcaz pre nări pufniia, alții de rușinea în inimă ascunsă pre obraz să aprindea. Ist. ier. 63:6–7

Hameleonul, de o parte cu obrazul (carile nu de rușine, ce de vicleșuguri a să muta știe), în multe feațe să schimba. Ist. ier. 255:16–17

i s-au rușit obrazul ca focul de rușine Bert. 20^f

b. „înjosire”

Iară de vor fi urechi ca acealea așeași de tot adevărului neascultătoare și inimi nicicum folosul de obște priimitoare, păcatul în cap și ocara în obrazul lor fie! Ist. ier. 94:9–11

... și apoi ocara și pedeapsa sufletului meu unde să va duce? și obrazul în lume cum îmi voi mai arăta? Ist. ier. 218:15–16

O, Zefs, o, Zefs, imăciunea carea astăzi pre obrazele noastre au cădzut cine în veaci a o spăla va mai putea? Ist. ier. 300:4–9 de jos

Ocara obrazul și maiul capul să-ți bată Ist. ier. 302:20–21

2. *Obraz* ca expresie a indiferenței față de rușine; formarea lui *obraznic*.

De la sensul de exteriorizare a rușinii, *obraz* ajunge – probabil prin intermediul structurilor privative de tipul *lipsit de obraz/fără obraz* „fără rușine, nerușinat” – să exprime prin el însuși, emancipat de asocierea cuvintelor cu sens privativ – sensul „indiferent față de rușine, care sfidează rușinea”:

a. structuri privative

Și luu pre nedereptatea muiare și făcu șapte feate. [...] A cincea fu neomenie fără obraz; și o deade cărtularilor. FD 544^v

Iar Cpărăteasa s-au rușinat de cătră toț oamenii Cpăratului și nu ave obraz să iasă nici Ctr-o parte, ce tot plăngea și zioa și noaptea. Hron. 74:101–2

Într-acesta chip Hamleon, după feațe, și gândul, și cuvântul, și lucrul, nepărăsit mutându-și, ca acestea cu nedogorit obraz cătră Șoim borâia. Ist. ier. 303:3–4 de jos

În multe ce-s întinat păcate, cu necutedzat obraz mă rog Svințiii tale, cea adevăr bună, cort lui Hristos ne-ntinat, spală-mă de toată tina cu ruga ta. Par. IV 18^v

cădem cu zdrobită inemă, cu necutedzat obraz rugându-ne izbăvire de greșeale să aflăm prin ruga ta. Par. IV 20^f

b. structuri „absolute”

Cinci lucrure sânt ce sparg giudecata: dragostea și rușinea și darea și obrazul omului și frica. FD 535^f (unde este de remarcat coordonarea sintagmei *obrazul omului* cu substantive abstracte care denumesc stări afective, inclusiv cu *rușine*)

...pentru ca să lumineaze în mulți ani, întru stăpânirea sa, creștinătatea, pentru ca domnind el să împărățească dreptatea, pentru ca să ție cu slobozenie bunătatea, să nu aibă obraz strâmbătatea. Did. 112^f

Hameleonul... iarăși la locul prundișului vini, unde, îndată ce sosi, Inorogului știre trimasă (O, Doamne, ce obraz și ce fealiu de peliță peste obraz!) și ca greșealele carile cu a altora îndemnare, iară nu din răutatea lui, i-au făcut, să i le ierte să ruga. Ist. ier. 359:4–10

Ear o samă de slugi a lor, oameni din Țara Românească, [...] fiindu-le și căile Cnchise, neputând ca să se ducă de la locurile aceste, trăgea și ei mare lipsă la toate cu stăpânii lor; până rămăsăse de luase și mult obraz, de făcea ce le era voiea, grăind și căt le venia la gură, zicând că cu aceste Cși răcorescu inimile. En Kog. 102:12–17 de jos

Și cu ce obraz om mai merge înaintea împăratului, de vreme că n-am păzit porunca lui... [?] Bert. 27^f

Cu peste 100 de ani înainte de atestarea lui *obraznic* (v. mai jos), este atestat în cea de-a II-a *Cazanie* coresiană un verb care trebuie considerat derivat pe baza lui *obraz*, în această întrebuințare absolută („nerușinare, necuviință”); la fel ca în cazul lui *obraznic*, cuvântul slav corespunzător (ОБРАЗИТИ) are în slavă cu totul alt sens (v. mai sus, 1.1.2.), așa încât *a se obrăzi* „a se complăce în necuviință, a se degrada” se explică prin derivare în românește, pe baza unei specializări semantice foarte timpurii a lui *obraz*; este de remarcat coocurența verbului cu o sintagmă nominală în care pentru desemnarea exteriorizării rușinii se folosește *față*, nu *obraz*:

această hitleană mumă, cu hitleana și necuivioasa-ș față, împreună a feției-ș rușinea lepădară și uitară, și înaintea a atâți bărbați și boiari fără de cinste pre ealeș ocărâră, și în multe chipuri cu rău obrăziră-se.
CC₂ 613.

În ceea ce privește etimologia lui *obraznic*, singura poziție rezonabilă este aceea pe care o adoptă cele mai multe dicționare românești (TDRG; CADE; DLR; CDER 5783; DEX), și anume derivarea de la *obraz* prin sufixul adjectival *-nic*. Soluția sugerată încă de Scriban din 1939 (SDLR s.v.) și reluată de Vrabie 2001:57, că *obraznic* ar fi de fapt un reflex al adjectivului bg. *omraznik* „bărbat care inspiră aversiune, repulsie” (adus în discuție pe baza dicționarului bulgar-rus al lui Sava Čukalov din 1960; derivat din bg. *omraza* „insolență, aversiune, ceartă”), în care trecerea lui *m* la *b* s-ar fi produs, într-adevăr, sub influența lui *obraz*, trebuie considerată lipsită de fundament. Ea fusese, de fapt, formulată încă de G. Pascu (apud Bogrea 1923:416) și a fost combătută într-un mod extrem de judicios de V. Bogrea *l.c.* (cu referire la cele două sensuri opuse în care poate evolua *obraz* cu referire la „rușine”; v. mai jos, 2.2.). Această etimologie este dezmințită nu numai de situația istorică a cuvintelor *obraz* și *obraznic* în română (faptul că adjectivul *obraznic* apare exact în epoca în care începe să se extindă folosirea lui *obraz* cu sensul „nerușinare; îndrăzneală nerușinată”), ci și de faptul că *obraznik* – derivat incontestabil de la *obraz* –, în principal un substantiv în care se regăsește sensul abstract de „representare, imagine” al bazei (*obraznik* RHSJ 454¹ s.m.; „cel care face portrete, pictor”), poate ajunge, chiar și în unele limbi slave, la o întrebuințare adjectivală și la un semantism în care este conținută noțiunea de „pudoare”: în RHSJ, definiția sensului agentiv al lui *obraznik* – care este comparabil, din acest punct de vedere, cu *образникъ* *historicus* din slava veche – este urmată de indicarea unui sens secundar, adjectival, identic cu al adjectivului *obrazan* RHSJ 453¹; iar *obrazan* este definit în RHSJ ca „formatus; pulcher; honestus, pudicus”. Atâta vreme cât apariția unui adjectiv derivat în *-nik* de la *obraz* și având un sens din sfera semantică „cinste; pudoare” există și pe teren slav, apelul la alt cuvânt pentru explicarea rom. *obraznic* este cu totul nerezonabil. La acestea trebuie adăugat faptul că româna are un sinonim aproape perfect al lui *obraznic*, format evident de la *obraz*, și anume adjectivul participial *neobrăzat* (atestat pentru prima oară, după

TDRG³, cu un secol mai târziu decât *obraznic*, în *Lexiconul* lui Grigore Maior) – ceea ce arată o diversificare în timp a modalităților de exprimare a noțiunii „insolent” prin raportare la substantivul *obraz*.

2.1. *Obraznic* „lipsit de rușine; lipsit de cuviință; îndrăzneț”. Dintre multiplele sensuri pe care le-a avut *obraz*, de-a lungul folosirii lui în limba română (v. mai sus, 1.1. și 1.2.), singurul care se regăsește în derivatul *obraznic* este sensul circumscris sub 2. Din acest punct de vedere, situația din română este net diferită de cea din domeniul lingvistic slav: pe de o parte, prin prezența exclusivă a unui derivat adjectival și prin absența unui substantiv agentiv în *-nic*; pe de altă parte, prin faptul că sensul derivatului în *-nic* nu are, în română, nimic comun cu sensul primar abstract al bazei, el nefiind cunoscut decât în sensul „lipsit de rușine” – care, după toate aparențele, este periferic în slavă. Din acest motiv, rom. *obraznic* trebuie considerat o dezvoltare independentă, pe teren românesc, reflex al unei tendințe de asociere a insolenței cu exteriorizarea fizică a rușinii⁵.

Adjectivul *obraznic* începe să fie atestat către sfârșitul secolului al XVII-lea și, ținând seama de frecvența considerabilă a atestărilor pe care le furnizează texte de diferite tipuri, comparată cu absența lui din textele anterioare acestei date, este de presupus că va fi fost creat în această epocă.

2.1.1. *Obraznic* în legătură cu noțiunile „rușine” și „cuviniță”. Cele mai vechi atestări ale lui *obraznic* se găsesc în *Parimiile* lui Dosoftei, unde cuvântul care ne interesează este folosit în asociere cu *necurat* și în opoziție cu *direct*:

Necuratul bărbat obraznic stă de față, iară cela ce-i direct însuș înțelege căile sale. Par. III 23^f

Folosirea lui *obraznic* în versiunea românească a *parimiilor* (= Pildele lui Solomon) se intensifică în cursul celor câțiva ani care separă traducerea lui Dosoftei (1683) de versiunea din *Biblia* de la București (1688), unde *obraznic* – pe care Dosoftei îl folosește de două ori – apare de cinci ori (de două ori în pasajele unde se găsește și la Dosoftei); predominante sunt și în BB structurile contrastive, în care *obraznic* se opune diverselor acoperiri lexicale ale noțiunilor de înțelepciune, cuviință și smerenie.

Legătura etimologică cu *obraz* și legătura semantică cu exteriorizarea rușinii în aspectul obrazului continuă să fie prezente în contexte care ilustrează ceea ce s-ar putea numi o valoare concretă a adjectivului *obraznic* (și a derivatului *obrăznicie*), în opoziție cu abstractizarea din traducerea *Pidelor*:

Fămeaia fără de minte și obraznică lipsită de pâine să face, carea nu știe rușinea. BB 433 (Pilde IX, 13)

⁵ Faptul că această tendință acționează în mod independent în limbi nelegate între ele nici istoric, nici geografic, nici cultural este dovedit, de exemplu, de adjectivul englezesc *cheeky*, derivat de la *cheek* „obraz” Webster, p. 226, col. II.

*Iară cei ce au pângărit pre înșiș și li s-au poruncit să nu între mai nainte la ușile sfântului oltariu, până ce să vor curăți de întinăciunea care s-au făcut den păcate, pre urmă să facu **obraznici și fără de rușine** și fac lovitura răzii mai rea, că atâta de rău iaste a păcătui cât iaste **nerușinarea după păcat**. Mărg. 11^v*

*negreșit socotesc că cum cu mare **obraznicie** la adunare nechemată te-ai aflat, așea mai cu mare **nerușinare**, de nime neîntrebată, sfat, și acesta spurcat, ai dat (că pre cât ieste de folos la vreamea de trebuință cuvântul cuvios, cu atâta ieste de împuțicios cuvântul aceluia carile de nime neîntrebat tuturor dă sfat). În inima ta aceasta ascuns având ca cu o voroavă vicleană și cu un **obraz ce nu știe a să rușina**, dooă vicleșuguri să poți aștearne și cu dooă răutăți să te poți acoperi. Ist. ier. 38:5–11 de jos*

*Hameleonul, în tot chipul oblicit și din toate părțile vădit simțindu-să, încotro să șuvăiască nu mai putu și ce alta să meșterșuguiască nu mai avu. Ce **obrazniciia** călcan și **nestidirea** meteriz **obrazului** făcând, cu mare **nerușinare** în cuvinte ca acestea rumpsă. Ist. ier. 302:10–13 de jos*

Antim Ivireanul folosește derivatul *obraznicie* într-o structură contrastivă specifică retoricii omiletice, în opoziție cu *cucerie* „smerenie”:

*Drept aceaia, întru cinstea lui [= a împăratului Constantin] am a zice înaintea dragostei voastre puține cuvinte, nu cu **obraznicie**, ci cu **multă cucerie**; nu cu vorbe ritoricești și alcătuite și cuvinte smerite și prostatece ... Did. 75^t*

Tot prin *obraznicie* poate fi redată nerușinarea minciunii:

*... a șasia [vină a lui Cain], că au tăgăduit cu **obraznicie** lui Dumnezeu; a șaptea, că nu s-au căit. Și drept aceaia fu pedepsit înșeptit. Chip. Test. 4^v*

Alături de derivatul primar *obraznicie* apare, încă din limba română veche, dar pe o scară mai redusă, substantivul potverbal *obraznicire*; Cantemir, de exemplu, îl folosește în relație cu *necinste*:

*Adecă fietecarile lucrul acesta într-acela chip să să caute și să să aleagă socotiia, în carile nici cinstei în ceva betejire, nici spre a necinstii **obraznicire** să să dea, ce ca cum încă la urechile lor scrâșnetul strâncenoaselor acestora voroave încă n-ar fi agiuns... Ist. ier. 33:3–7 de jos*

Ca trăsătură inerentă obrăzniciei, nerușinarea poate fi lexicalizată ca lipsă de sfială:

*Iară Bertoldo **nimic sfiindu-se** de craiul, nici de cei ce sta Cnprejur, când toți sta cu smerenie ascultând, el au șezut pre scaunul cel mai aproape. Unul din ei nesuferind această **Cndreznire** fără omenie, și mai mult mirându-să de chipul lui, Cnfruntându-l i-au zis: pentru ce ești așa de **obraznic** și șezi Cnaintea craiului, fiind boerimea de față? V. Bert. 69:5–11 de jos*

pentru ca, în pragul epocii moderne, obrăznicia să ajungă deja a fi asociată cu lipsa de complexe:

*Cel mai **obraznic** și mai mișel/Acolo mai înțelept să ține/Decât Socrát, Platon ș'Aristotel. Țig. C. X, str. 26*

Glosarea lui *obraznic* în limba română veche se vede în echivalările din dicționarul latin-român al lui Teodor Corbea, unde toate derivatele privative de la radicalul latin *pud-* sunt traduse prin perechea lexicală *nerușinat-obraznic* (variațiile sunt în funcție de clasa morfologică a cuvântului tradus; uneori în loc de *nerușinat* apare structura privativă cu *fără*):

impudenter *obrazniceaște, fără de rușine*
 impudens, -tis *obraznic, -ă, nerușinat, -ă*
 impudentia, g.f. *obraznicie, nerușinare*
 impudice *obrazniceaște, fără de rușine*
 impudicus, -a-um *nerușinos, -ă, obraznic, -ă. TC 145^v*
 subimpudens, g.o. *can obraznic, -ă, can chip nerușinat, -ă. TC 325^v*

Singurul derivat privativ de la *pud-* pentru care Teodor Corbea dă numai derivatul privativ de la *rușine*, neasociat cu *obraznic*, este:

impudicitia, g.f. *nerușinare TC 145^v*

2.1.2. *Obraznic* în legătură cu noțiunea de „îndrăzneală”. Tranziția de la sensul inițial „lipsit de rușine” la acela de „îndrăzneț” este practic instantanee, atestarea sensului din urmă fiind contemporană cu a celui dintâi – ceea ce este firesc, cele două noțiuni fiind, cel mai adesea, solidare. *Obraznic* apare, încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, în contexte în care ideea de nesupunere și de ridicare împotriva a ceea ce este drept este intens configurată lexical:

*Dârdzul și **obraznicul** și trufașul pierdzători să cheamă, iară cela ce ține minte răul iaste călcători de leage. Par. III 22^v*
*Blestemată mâniia lor, pentru că iaste **obraznică**, și urgiia lor, căce s-au Ctărit. BB 38¹:9–11 (G XLIX, 7)*

Începând din primii ani ai secolului al XVII-lea, textele oferă exemple de coocurență a lui *obraznic* cu termeni din familia verbului a *îndrăzni*. Cantemir definește chiar obrăznicia ca îndrăzneală, atunci când alătură cele două substantive într-o enumerare sinonimică prin care glosează cuvântul grecesc (în fapt neogrecesc, prin pronunțare):

afthadia (el.)⁶ **Obrăznicie, îndrăzneală fără socoteală, nebunească.**
Ist. ier. 10:16.

Într-acesta chip, dară, Vulpea spre înalgiosul Lupului cu toată osirdiia nevoindu-să (căci firea ei binele cuiva a nu pofti obiciuită ieste), încă mai aieva și mai cu obraznică îndrăzneală, tare, strigă în gura mare...
Ist. ier. 11–14 de jos

Ales și mai vârtos pre unii, carii și poruncilor noastre ca niște obraznici îndrăznesc neascultători și supușilor noștri bântuitori și publicăi răscolitori aieva s-au vădzut și s-au arătat... Ist. ier. 183:18–21

Cine ieste îndrăznețul și obraznicul acesta carile pieptul Biruinții a apipăi și țifișoarele fiicăi meale de gurguie a suges nu s-au temut?
Ist. ier. 280:12–14

Această coocurență rămâne până târziu o caracteristică a distribuției adjectivului *obraznic*:

Unul din ei nesuferind această Cndreznire fără omenie, și mai mult mirându-să de chipul lui, Cnfruntându-l i-au zis: pentru ce ești așa de obraznic și șezi Cnaintea craiului, fiind boerimea de față? V. Bert. 69:7–11 de jos

Exprimarea sensului „îndrăzneț” prin *obraznic* se asociază, de asemenea, cu alte cuvinte din același câmp semantic – unul dintre cele mai specifice fiind adjectivul *semeț*, cu derivatele lui:

Și-l adusă la umilenie și la cunoștința greșalii și arătându-i cât îi nepotriva între preut și între mirean și între împărat și învățându-l să nu fie sămăț și obraznic la lucrurile ceale dumnădzăiești și așa aducând pre împăratul la pocăință și la bunătăți. VS 201^f

Ruvim Ctăi născut al mieu, tu vârtutea mea, și Ccepătura fiilor miei, silniceaște a te purta și silniceaște obraznic te semețiși ca apa să nu herbi. BB 37²:3 de jos – 38¹:2 (G XLIX, 3)

Acuma, dară, asupra a căroro pornim limba noastră cea blestemată și grăim de rău, al căroro cinste rădicăm, al căroro nume ocărâm? Pre seamne al arhierilor, al domnilor și al stăpânilor noștri, pentru

⁶ Forma *aiθaðia* este un dublet, explicat prin confuzie de sufixe, al derivatului normal *aiθάδεια* „arrogance”, forma sufixată normală de la adjectivul *aiθάδης* „qui se complaît en lui-même, qui ne fait que ce qui lui plaît, arrogant” Chantraine 138¹ (format din pron. refl. *aiπός* și dintr-o temă sigmatică a paradigmei verbului *aiδάω* „plaire”).

carii ne poruncește Dumnezeu să nu-i grăim de rău, iar noi fără de nici o socoteală punem gura noastră, după cum zice David, la ceriu, cu atâta semeție și obrăznicie, neaducându-ne aminte nicidecum de osândă. Did.73^v

O altă nuanță prezentă în configurația semantică a adjectivului *obraznic* în limba română veche este aceea de nesupunere:

Atuncia, hanul de Crâm fiind orânduie să margă și el la oaste și trecând pen țară, mărs-au Mihai vodă cu oastea sa în tumpinarea hanului pe obicei, dându-i darurile ciale obiciute de vinirea mării sale. Și după împreunare, întorcând pe la movile Răbăi, unde era un haz, anume Mustafa aga sălitariul, carele fiindu om obraznic, arătându-să nebăgătoriu în samă poroncilor domnului lui și s-au întorsu la scaon. Amiras 275^t

În *Biblia* de la București și, cu un secol mai târziu, în *Biblia* de la Blaj, adjectivul *obraznic* apare în același pasaj din *Înțelepciunea lui Isus Sirah* pentru a desemna obrăznicia ca nesupunere indusă de excesul de libertate:

Calul neînvățat ieși-va năsâlnic, și fiul slobod va ieși obraznec. BB 679
Calul neînvățat să face năsîlnic și fiul slobod să face obraznic. B. Blaj
 (Sirah XXX)

Derivatul *obraznicie* are și el sensul „îndrăzneală; transgresare” și apare nu o dată în vecinătatea verbului *a pedepsi*:

Acesta iaste unul din cei șapte Africi, carii s-au rădicat Cprotiva lui Solomon, și acest proroc i-au Cchis C adâncimea pământului, ca să pedepsească obrăznicia lor Arav. 131:12–15 de jos
Ctru adevăr, ce poate să nădăjduiască un nenorocit, după ce s-au făcut lăcuioriu Ctr-o corabie, decât că află un loc de pierzare, de unde să vază a sa obrăznicie pedepsită? Crit. Andr. 152:13–16 de jos

Folosirea lui *obraznic* pentru a desemna îndrăzneala/curajul, fără conotația „nerușinare”/„necuviință”, este foarte rară în limba română veche, dar „emanciparea” de noțiunea în legătură cu care s-a constituit acest cuvânt transpare în glosarea lui Teodor Corbea:

confidens, g.om. *cutezători,-re, îndrăzneț, obraznic*
 confidentia, g.f. *îndrăznire, obrăznicie*

și pare a atinge chiar stadiul de noțiune pozitivă în următoarea ocurență din *Istoria ieroglifică*:

Gudziul pentru curechiu, furnica pentru furtușag, pasirea pentru lăcomie, șoarecele pentru simeție, mâța pentru pizmă și viclenie, dulăul pentru vrăjmășie și dușmănie, lupul pentru veache dușmănie, eu pentru obraznica bărbăție viața ne-am pus. Ist. ier. 183:11–14.

2.1.3. *Obraznic* legat de noțiunea de politețe. Folosirea lui *obraznic* în sensul modern al cuvântului, ca termen prin care se desemnează nu atât încălcarea unor norme morale, cât abaterea de la norme sociale, se prefigurează încă din epoca veche a culturii românești, deși rămâne cu totul izolată. În următorul pasaj din Cantemir, conotația socială a lui *obraznic* reiese din plasarea într-un context în care trăsătura „inferioritate socială” este puternic marcată prin termenii depreciativi *mojic* și *calic*:

Ce muștele, neam obraznic fiind, a sa hirișă mojicie cu șederea la masă nechemate ș-au arătat. Deci, precum dulăii, coteii și mâțele din fărâmușurile measii stăpânilor să hrănesc, așa și calicios și obraznic fealiul acesta din lăturile vaselor noastre viața de-și vor sprijeni, ce divă ieste? Ist. ier. 200:3–7

Sensul „nepolitic; care își permite lucruri incompatibile cu starea lui” este foarte clar în pasajul în care Ion Neculce descrie purtarea slugilor de la Curtea lui Mihai Racoviță. Este comun cu viziunea alegorică a lui Cantemir apelul la termenul depreciativ *mojic* (cu derivatele lui):

Și slugeli lui cei din boiarie era tari și mari și obraznici, după cumu-hirea mojâcească. Întra în casă, și cu treabă și fără treabă, când le era voia, de nu sămăna curte nemic a domnie, de atâta obraznicie ce iera. Nec. Let. 178 [304^v]:20–25

2.2. *Obraznic* „rușinos, sfios”. La antipodul dezvoltării ilustrate în mod consecvent de-a lungul a trei secole de limbă română scrisă, există, izolat, o dezvoltare într-o direcție exact opusă, dar având același punct de plecare: folosirea lui *obraz* în legătură cu exteriorizarea fizică a rușinii, așa cum este larg răspândit, până astăzi, în structurile privative cu prepoziția *fără* sau cu verbul *a avea* la forma negativă (v. 2., a.). De aici s-a dezvoltat un adjectiv *obraznic* „rușinos, sfios”, atestat numai dialectal și pe o scară, se pare, destul de restrânsă, așa cum arată observația pe care o face Alexandru Graur în legătură cu consemnarea acestui sens⁷: *Cunoșteam din Ialomița expresia Îndrăznește, nu fi obraznic!, pe care am luat-o totdeauna drept o creație glumeată.* [s.n.] *Se vede însă că la origine s-a întrebuițat și cu sens serios, și lucrul nu e de mirare, căci originalul slav, obraznik, înseamnă tocmai „om cu obraz”, deci „sfios”.* (Graur 1949:25).

Impresia mărturisită de Graur, că exemplele de felul celui pe care îl citează ar ilustra o întrebuițare ironică a adjectivului *obraznic*, în sensul folosirii lui într-un sens exact opus celui cunoscut de toți vorbitorii limbii române, arată cât de periferică

⁷ La rubrica *Vocabular dialectal. Cuvinte regionale* din primul număr al revistei *Cum vorbim*, o informatoare a consemnat acest sens: „Un cuvânt pe care l-a auzit bunica într-un sat de munte din Mehedinți, care astăzi nu se mai aude în înțelesul de altădată [s.n.]: *Obraznic* adj. = cu mult obraz, timid, sfios, rușinos: Astfel, văzând-o că servește foarte puțin din mâncare, gazda i-a zis: «Ia, nașă, nu fi obraznică! Ia și mănâncă de te satură!»”, *Cum vorbim*, I, p. 25.

este trăsătura lexico-semantică discutată; pe de altă parte, mărturia despre atestarea ei în Mehedinți, combinată cu afirmația lui Graur despre circulația ei în Ialomița, indică o răspândire pe toată lățimea ariei sudice a dacoromânei. Este de presupus că avem de-a face cu o inovație a graiurilor dacoromâne sudice (incluzând, probabil, și o parte a graiurilor din sudul Banatului), determinată evident de folosirea curentă a lui *obraz* „rușine” în structuri privative. Legătura pe care Graur o face cu adjectivul sud-slav *obraznik* nu pare să fie o legătură etimologică propriu-zisă, ci, mai degrabă, rezultatul unei dezvoltări semantice independente – deși atestarea lui *obraznic* „sfios” în Mehedinți, adică într-o arie cu influență sârbească, nu exclude posibilitatea ca această întrebuintă să fie urmarea contactelor cu limba sârbă.

3. Concluzii. Analiza modului în care a fost folosit în limba română veche substantivul *obraz*, ca și a epocii în care începe să fie atestat și a modului de folosire a adjectivului *obraznic*, arată că acest adjectiv a apărut prin derivare pe terenul limbii române, de la un sens special al substantivului de bază, și că a continuat să fie folosit numai în legătură cu acest sens; crearea unui derivat *obraznic* de la sensurile abstracte cu care este atestat uneori *obraz* în limba română veche este necunoscută limbii române, unde evoluția către sensul „impudens” pare a fi o trăsătură absolut specifică (lipsită de corespondențe în domeniul slav). Convergentă cu ceea ce se întâmplă cel puțin într-o parte a limbilor slave de sud este evoluția de la punctul comun „obraz ca exteriorizare a rușinii” într-un sens exact opus adjectivului general românesc *obraznic* (1), concretizată în crearea unui adjectiv dialectal *obraznic* (2) „sfios, rușinos” – fenomen care se poate datora, cel puțin în parte, influenței limbii sârbe.

În limitele limbii române vechi, *obraznic* a avut un sens primar esențialmente moral, „nerușinat; necuviincios”, care s-a împletit, începând de foarte devreme, cu sensul „îndrăzneț”; sfera de aplicare a ambelor accepțiuni a rămas aproape exclusiv cea morală.

Folosirea lui *obraznic* într-o accepțiune socială (cu referire la încălcarea normelor politeții) se întrezărește încă de la sfârșitul epocii vechi a limbii române; consolidarea ei în timp și problemele de natură semantică și pragmatică ale folosirii adjectivului *obraznic* în limba română modernă rămân subiecte pentru o cercetare viitoare.

SURSE

- Alex.* = Nicolae Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noul contribuții (Studiu și text)*, București, Editura Cartea Românească, 1922.
- Amiras* = *Cronica anonimă a Moldovei. 1661–1729. (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu. București, Editura Academiei Române, 1975.
- Arav.* = *Aravicón. Μηθολογηκόν* (1783), în *Chrest.*, p. 128–132.
- BB** = *Bibliă adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noă leage [...]* *Tipăritu-s-au Ctătu C scaunul' Mitropoliei' Bucureștilor' [...] la anul' de la facerea lumii 7197, iară de la spăseniă lumii 1688 C luna lui noem'vri C 10 zile.*

- B. Blaj* = *Bibliă adevăd dumnezească scriptură a legii vechi și a ceii noaō [...] acum Ctăi s-au tvpărit, rōmâneaste [...] c Blaj, la Mitropolie Anul de la nașterea lui Hristos 1795.*
- Bert.* = *Bertoldo* (1774), în *Cărți populare* III (versiune electronică).
- Caz. I.* = *Varlaam, Cazania*, 1643 [= *Cazania* de la Iași], ediție J. Byck [București, 1943].
- CC₁* = *Coresi, Tălcul Evangheliilor și Moltvenic rumânesc* [= *Cazania* I], ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CC₂* = *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)* [= *Cazania* a II-a], publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, *Textul*, București, 1914.
- Chip. Test.* = *Antim Ivireanul, Chipurile Vechiului și Noului Testament*, în *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- Chrest.* = *M. Gaster, Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare. Vol. II. Texte [1710–1830], dialectologie, literatură populară, glosar*, Leipzig–București, 1891.
- CÎ* = *Chead cjelesului scoasă pre limbă rumânească [...] tvpărit Ctăiu c mitropolia București anii Domnului 1678.*
- CP* = *Diaconul Coresi, Psaltirea slavo-română (1577)* (fotocopie în ediția *Diaconul Coresi, Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei Române, 1976.
- Crit. Andr.* = *Critil și Andronius ... s-au dat, c tvpariu c Iaș, anul de la Hristos 1794*, în *Chrest.*, p. 150–153.
- CT* = *Diaconul Coresi, Tetraevanghelul*, Brașov 1560–1561 (fotocopie în ediția *Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei Române, 1963.*
- CV* = *Codicele Voronețean* (fotocopie în ediția *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981).
- Did.* = *Antim Ivireanul, Didahii*, în *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- DÎR* = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1979.
- DRH. A XXIII* = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul XXIII (1635–1636)*, București, Editura Academiei Române, 1996.
- DRH. A XXV* = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul XXIII (1639–1640)*, București, Editura Academiei Române, 2003.
- DRH. B XXII* = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească. Volumul XXII* (consultat în formatul electronic din baza de date a Institutului de Lingvistică din București).
- DRH. B XXXI* = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească. Volumul XXXI (1646)*, București, Editura Academiei Române, 2003.
- DRH. B XXXV* = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească. Volumul XXXV (1650)*, București, Editura Academiei Române, 2003.
- En. Kog.* = *Letopisișul domnilor Moldovi [sic] de Enachi Cogălniceanu* (1774), în *Chrest.*, p. 102–106.
- ES* = *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551–1553); fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, Editura Academiei Române, 1971.
- FD* = *Floarea darurilor* (1592–1604), în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, *Floarea darurilor. Sindipa*, București, Editura Minerva, 1996.
- Hron.* = *Hronograf* (1760), în *Chrest.*, p. 70–74.
- Ist. ier.* = *Dimitrie Cantemir, Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu și I. Verdeș. Studiu introductiv de Adriana Babeți, București, Editura Minerva, 1997.

- Mărg.* = *Mărgăritare, adecă Cuvînte de mul'te fealuri a celui Ctru sfîinți părin'telui nostru Ioan' Arhiēpiscopul' Ţarigradului. A lui Zlatoust* [...] C București [...], *anii de la Facerea lumii 7199* [= 1691].
- ms. 4389 = manuscris munteneasc din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, conținând o versiune a traducerii *Bibliei*, publicat în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Iași, 1988 ș.u.
- Nec. Let.* = Ion Neculce, *Letopiseșul Ţării Moldovei*, ediție îngrijită, glosar și repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1986.
- Par.* = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683. Ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi* (fotocopie în ediția *Psaltirea Hurmuzachi*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005).
- PO = *Palia de la Orăștie (1581–1582)* (fotocopie în ediția *Palia de la Orăștie. 1581–1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968).
- PS = *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 BAR*. Publicată de Prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), București, Edițiunea Academiei Române, 1889.
- Răsp.* = *Cartea carea să chiamă Răspunsul' cpotriva Catihismusului calvinesc', făcută de păriițele Varlaam' mitropolitul' Sučavei și Arhiēpiscopul' Ţării Moldovei. Tipărită v'leto bytia mîra 7153, sp'c'useniazē mîra 1645*.
- TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* (ca. 1690), ediție de Alin Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- Ţig.* = *Ţiganiada sau Tabăra țiganilor. Poemation eroi cômico-satiric alcătuit în doao-sprăzece cîntece de Leonachi Dianeu. Îmbogățit cu multe însămănări și luări aminta critece, filosofice, istorice, filologhice și gramatece de către Mitru Perea ș'alți mai mulți, în anul 1800*; am folosit ediția apărută la București, Editura Minerva, 1985.
- V. Bert.* = *Viața lui Bertoldo, și a lui Bertoldino fečorului dinpreună cu a lui Cacasio nepotului lui (Sibiū 1799)*, în, *Chrest.*, p. 168–171.
- VS = *Ţia și petreacerea svinților acmu tipărite Ctru blagoslovite dzălele prealuminatului Ctru Icsuș Hristoș Ioan Duca vovoda cu mila lui Dumnădzău domn Ţării Moldovei [...] C țiparnița svintei Mitropolii C Iași [...] de la nașterea Domnului și Mântuitorului nostru Icsuș Hristoș leat 1682*.

Pentru ușurarea tehnoredactării, exemplele reproduse după versiunile originale chirilice s-au dat în transcriere simplificată; a fost păstrată în transcriere numai slova chirilică C, care pune probleme complexe de interpretare fonetică.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Bogrea 1923 = V. Bogrea, „Studii de semantică”, în *Dacoromania*, anul III (1922–1923), Cluj, 1924, p. 406–460.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească S.A. [1931].

- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007.
- Chantraine = Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1999.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Întocmit și publicat după îndemnul regelui Carol I. Tomul I. Partea II. C, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1940.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Tomul VII, partea a 2-a. *Litera O*, București, Editura Academiei Române, 1969.
- ESJČS = *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha, 1957.
- EWU = Benkő Loránd (ed.), *Etymologisches Wörterbuch der Ungarischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993 ș.u.
- Graur 1949 = Alexandru Graur, Notă [semnată A. G.] la rubrica *Vocabular regional* din *Cum vorbim*. Revistă pentru studii și explicarea limbii, anul I, nr. 1, aprilie 1949.
- LPSGL = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862–1865.
- RHSJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Obraduje T. Maretić. Svezak 36. 2 Osmoga dijela. *Nošeće – Obučí*, u Zagrebu, 1918.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- TDRG = Dr. H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, II Band (D–O), Bukarest, Staatsdruckerei, 1911.
- TDRG³ = H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band II, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1988.
- Vrabie 2001 = Emil Vrabie, *Etimologii românești și străine*, în colecția *Etymologica*, nr. 11, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Webster = *Random House Webster's College Dictionary*, New York, Random House [2003.]

OBSERVATIONS CONCERNANT L'ORIGINE ET L'HISTOIRE DE L'EMPLOI
DE L'ADJECTIF *OBRAZNIC* « EFFRONTÉ » EN ROUMAIN

(Résumé)

Nous avons conduit une recherche dans le but d'établir le ressort de la création de l'adjectif roumain *obraznic* «effronté; impudent; audacieux», dans sa relation avec le substantif d'origine slave *obraz* («joue») dans la langue roumaine littéraire; «visage; joue» en vieux roumain et dans une partie importante des parlers daco-roumains contemporains). L'examen de l'emploi de ces deux mots au cours du temps nous permet de conclure que *obraznic* est, malgré sa coïncidence avec un dérivé *obraznik* existant aussi bien en vieux slave qu'en certaines langues slaves modernes, un mot dérivé à l'intérieur du roumain à partir d'un sens tout particulier du substantif *obraz*, relié à la notion de «honte» (ce qui s'explique naturellement par l'association entre le rougeur des joues et le sentiment de honte). Le développement de cette association dans la direction *obraz* «impudence» (par l'effacement des constituants à sens privatif des structures originelles du type *fără obraz* «sans joue = sans honte») et d'ici *obraznic* «impudent» est propre au roumain, tandis que des dérivés à sens non-privatif («timide») existent aussi dans quelques parties du domaine slave.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13